Legăturile spațiului românesc cu Ortodoxia de limbă greacă, reflectate în câteva manuscrise cernicane, realizate de cărturarul Naum Râmniceanu (I)

Dr. Oana-Mădălina Popescu

Mănăstirea Cernica, una dintre cele mai cunoscute și îndrăgite comunități monahale muntene, datând de la începutul secolului al XVII-lea, a fost renumită, de-a lungul timpului pentru rânduiala vieții de obște, pentru părinții îmbunătățiți care au trăit acolo, dintre care unii, precum stareții Gheorghe și Calinic, au fost recunoscuți oficial în rândul sfinților, dar și prin activitatea cultural-intelectuală intensă și de calitate, promovată la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea. În acea vreme, la mănăstire se traduceau și se copiau numeroase texte bisericești, iar manuscrisele erau frumos împodobite cu miniaturi policrome, de diferite tipuri, realizate cu adevărată măiestrie de către monahii cernicani.

Biblioteca Mănăstirii Cernica cuprindea, așa cum ne indică un inventar din anul 1848[1], din vremea stăreției Sfântului Calinic, importante manuscrise și tipărituri românești și străine, cărți de cult și cuvinte ale sfinților de îmbunătățire sufletească, despre asceză, rugăciune, dar și lucrări de muzică, istorie, filozofie, care contribuiau și ele la formarea intelectuală a vieţuitorilor. Cea mai mare parte a acestor piese, de o reală valoare, ca text și formă artistică, sunt păstrate în prezent la Biblioteca Academiei Române din București, în colecțiile căreia au intrat pe rând, multe fiind donate în 1902–1904 de către Ministerul Cultelor, care le luase anterior de la mănăstire, politică urmată nu doar cu Cernica, ci mare parte a așezămintelor monahale, după secularizarea averilor mănăstirești.

Cu alte ocazii, analizând diferite cărți din vechea bibliotecă a mănăstirii, am pus în lumină fie lucrări care se particularizau printr-o deosebită formă artistică (tipărituri împodobite cu gravuri rare, cu valoare de unicat sau manuscrise ornate cu splendide icoane și chiar cu autoportretele miniaturiștilor)[2], fie manuscrise care ilustrau legăturile spațiului ro-

1 Biblioteca Academiei Române (BAR), București, Ms. rom. 2064, ff. 127-135.

2 Oana-Mădălina Popescu, *Biblioteca Mănăstirii Cernica în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Apulum. Series Historia, Patrimonium Supplementum", 2024, pp. 349-365.

mânesc cu Ortodoxia de limbă slavă[3]. În cele ce urmează menționăm câteva manuscrise românești realizate la Cernica, în vremea stăreției Sfântului Calinic și cu binecuvântarea acestuia, care arată, pe de o parte, legăturile spațiului românesc cu Ortodoxia greacă, iar, pe de altă parte, relațiile dintre comunitățile monahale din Țara Românească și cele din Moldova, în mod special dintre Cernica și Neamț. Ne referim la Mss. rom. 1561, 1948, 1949, 1950, 2053, care redau părți din *Istoria Bisericească* a lui Meletie, mitropolitul Atenei.

Lucrarea lui Meletie a fost tipărită, după moartea autorului, în limba greacă, la Viena, în 4 volume, între anii 1783–1795[4], iar în română, cartea a fost editată, în traducerea lui Veniamin Costachi, mitropolitul Moldovei, la Iași, în anii 1841–1842[5]. La Biblioteca Academiei Române din București se păstrează atât un exemplar din ediția vieneză, cât și unul din cea românească, intrate în colecțiile bibliotecii prin donația mitropolitului sfânt Iosif Naniescu din anul 1894. Alte piese de la Biblioteca Academiei Române din București atestă că traducerea lui Veniamin Costachi, începută anterior anului 1825 (tom II 1825-1826, tom III 1829) era, la rândul ei, prescrisă/copiată în Moldova, de pildă la Schitul Orgoești Noi din ținutul Tutovei și apoi la Neamț, de Gherontie ieromonahul, în 1831–1832[6]. Deci, practica multiplicării, sub forma copiilor românești manuscrise, a traducerilor unor lucrări importante din greacă sau slavă, exista atât în Țara Românească, cât și în Moldova, în prima parte a secolului al XIX-lea, textele fiind destinate folosirii în obște, unde se puteau achiziționa și tipăriturile românești și străine după care se tradusese.

Între manuscrisele provenind de la fosta bibliotecă a Mănăstirii Cernica se păstrează însă și o altă traducere a cărții lui Meletie, realizată, cam în același timp, dar separat de cea moldovenească, de către cărturarul muntean Naum Râmniceanu, versiune needitată[7], probabil pentru că, între timp, văzuse lumina tiparului cea de la Iași și pentru că aceasta nu fusese finalizată de Naum, care murise înainte de a termina volumul al treilea. După moartea sa, textul cernican, nefinalizat, a fost completat de Casian monahul de la Cernica, după copii ale lucrării lui Veniamin, aduse de la Neamț[8].

Pe scurt, amintim că Naum Râmniceanu (1764–1838/1839)[9] a fost un cleric puternic implicat în viața intelectuală și culturală a vremii: învățase la București, colaborase cu arhi-

3 În 7 iunie 2024, în cadrul Conferinței Naționale de Bibliologie și Patrimoniu Cultural Național, ediția a XVIII-a, organizată de *Universitatea 1 Decembrie 1918,* Facultatea de Istorie și Muzeul Unirii din Alba Iulia, am susținut comunicarea: *Legăturile spațiului românesc cu Ortodoxia de limbă slavă, reflectate de un manuscris din vechea bibliotecă a Mănăstirii Cernica* (sub tipar).

4 Meletie, mitropolitul Atenei, *Ekklhsiastikh Istoria Meletiou Mhtropolitou Aqhnwn,* Viena, 1783-1795, 4 volume. Vezi și Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-huitième siècle,* vol. 2, Paris, Société d'Édition *Les Belles Lettres*, 1928, p. 400.

5 Și Veniamin Costachi, mitropolitul Moldovei, și-a publicat traducerea proprie, în 1841-1842: *Bisericeasca istorie a lui Meletie, mitropolitului Athinelor, tălmăcită din elinească limbă în cea proastă elinească și îmbogățită cu multe trebnice și de nevoie supt-însemnări și cu scumpătățite tabule de Gheorghe Vendoti din Zachint. Iar acum tălmăcită în limba românească de smeritul Veniamin Costachi, mitropolitul Moldaviei*, tom. I-IV, Iași, În Tipografia Sfintei Mitropolii, 1841-1842.

6 BAR, Mss. rom. 509, 510.

7 O mențiune a traducerii sale apare și la f. 264 v., atașată Ms. rom. 913, din 1834, care cuprinde tomul I al *Istoriei bisericești* a lui Meletie: „Acum într-acest chip prescrisă după însuși izvodul cel tălmăcit dupre grecie de cuviosul Naum Protosinghelul, proin Apostoleanul din București, aici în sfânta obștejitie Cernica, din blagoslovenia cuviosului părintelui nostru Kir Calinic arhimandritul, înainte-stătătorul și stareț aceștii de Dumnezeu păzite obștejitie, în zilele preaînălțatului nostru domn Alexandru Dimitrie Ghica voievod, începându-se tălmăcirea, împreună și prescrierea la leat 1834 noiembrie." *Tom I*. Manuscrisele 913-914 conțin tomul 2 și 3, toate provenind din biblioteca lui Nifon Bălășescu, profesor și director al Seminarului Central din București.

8 Arhim. Atanasie Gladcovschi, *„Monahi cronicari din Sfânta Mănăstire Cernica"*, în *Glasul Bisericii*, 1958, nr. 8, p. 741 (tot articol între 740-747).

9 Pr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ed. a III-a, Sibiu, Ed. Andreiana, 2014, p. 555.

mandritul Filaret la Mitropolie (1776–1780), apoi la Râmnic. Naum a copiat numeroase manuscrise, a activat ca profesor la școala Bisericii „Sfânta Ecaterina" din București, a ajuns egumen al Mănăstirii „Sfinții Apostoli" din București (1823–1827), iar după anul 1833 s-a retras la Cernica, unde a luat schima mare, sub numele de Nichita. Detalii despre viața și activitatea sa literară au fost prezentate, ca discurs de recepție la primirea în Academia Română, de către Constantin Erbiceanu, în ședința din martie 1900, iar răspunsul din partea membrilor a fost elaborat de Dimitrie A. Sturdza, pe acea vreme secretar general al aceluiași for cultural[10]. Menționând și aceste manuscrise, Constantin Erbiceanu, un bun cunoscător al limbii grecești, nota că: „Traducerea lui Naum este forte corectă și înțelésă, superioară pe alocurea celei a Mitropolitului Veniamin"[11].

Primul volum a fost realizat, după cum citim la f. 366 a Ms. rom. 1948: „În Cernica, 1835, la avgust 24"[12]. Prefața, semnată de „smeritul și nevrednicul protosinghelul Naum"[13], ne spune că acest cărturar, fiind în acea vreme în al doilea an în obștea cernicană, unde nădăjduia să petreacă până la sfârșitul vieții și să îmbrace schima mare, primise de la starețul Calinic, „mie duhovnicesc părinte [...] spre ascultare și în chip de rucodelie"[14], sarcina de a traduce cartea lui Meletie, ce era „tălmăcită în limba cea proastă grecească, ca să o tălmăcesc în limba noastră cea românească, spre folosul patriei și al tuturor blagocestivilor iubitori de cetire"[15]. Cărturarul menționa că, neavând ajutor la această îndeletnicire, tradusese singur tomul întâi și îl începuse de al doilea, dar că ambele părți erau copiate pe curat, „după izvoadele mele"[16], de Casian monahul.

Naum amintea, în acest context, importanța lucrării trupești, alături de cea duhovnicească, trimițând în acest sens la scrierile Vechiului și Noului Testament (Sirah, Sfinții Apostoli), la cele ale Sfinților Efrem Sirul și Ioan Gură de Aur, mărturisind că aceste îndemnuri, precum și ascultarea primită de la Sfântul Calinic, îl motivaseră să înceapă o astfel de activitate: „Cu adevărat, o iubitorilor fraţi, iubirea de ostenélă, din Raiu s-au început: Că zice Scriptura: Și au luat Domnul Dumnezeu pre omul pre carele l-au zidit și l-au pus pre el în Raiul desfătării, ca să-l lucreze și să-l păzească. La care cuvânt, în tâlcul Bisericii, Sfântul Efrem Sirul înțe-

10 Constantin Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Râmniceanu*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1900.

11 Constantin Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Râmniceanu...*, p. 80.

12 BAR, Ms. rom. 1948, f. 366.

13 BAR, Ms. rom. 1948, f. 5 v.

14 BAR, Ms. rom. 1948, f. 1 v.

15 BAR, Ms. rom. 1948, f. 1 v.

16 BAR, Ms. rom. 1948, f. 1 v. Izvod – model, original de copiat. Augustin Scriban, *Dicționarul limbii românești*, București, Ed. Saeculum, 2013, p. 668.

lege lucrarea cu trupul și cu sufletul. Deși acolo lucrarea era fără durere, precum zice Sfântul Ioan Zlatoust la același cuvânt, tâlcuindu-l. Deci lucrarea trupului iaste simțitoare, iar lucrarea sufletului gânditoare [...] *Și Apostolul, la 2, către Soluneni zice: De nu lucrează cineva, nici să mânânce"*[17].

În continuare, Naum precizează modul în care a tradus și redat anumite cuvinte și semne din greacă în română, scrisă însă, după moda vremii, cu caractere chirilice, făcând, în acest context, referiri la diferențele dintre greaca veche *(elinească)* și cea nouă *(cea proastă)* și limba română, textul fiind astfel aranjat încât să înțeleagă cititorii și să exprime cât mai fidel mesajul originar: „Iar pentru buna rânduială a tălmăcirii și pentru cuviincioasa cetire a cetitoriului, cele următoare vom zice: Fieștecare limbă are harul său și fieștecare limbă are podoaba sa la așezarea cuvintelor. Care lucrare de nevoie sânt a le ști și scriitoriul, și cetitoriul. Mai întâi dar, însuși la elini, multă deosebire iaste între așezarea cuvintelor elinești și între așezarea cuvintelor cei de obște și proaste limbi grecești. Și decât limba cea proastă grecească, mai bogată și mai cu putere iaste limba noastră cea rumânească. Iar decât limba noastră, mai cu putere iaste cea elinească și izvor iaste înțelepciunii lumești, în toate limbile [...] Iar limba elinească mai puternică iaste decât limba noastră cea rumânească, că nici noi multe cuvinte elinești nu le putem zice fără părticele ajutătoare"[18].

În acest sens, Naum dă câteva exemple de timpuri ale unor verbe, în greacă veche, nouă și română, precizează că există anumite particularități ale scrierii de mână în raport cu literele de tipar, amintește faptul că trebuie atenție la redarea unor semne de punctuație (semnul *întrebării, mirării*), la transcrierea unor litere, grupuri de litere sau diftongi (*gg* în greacă trebuind scris ca *ng* în română), la modul de folosire a unor slove chirilice (*iu, ea, în*), spirite și accente. Autorul menționează: „prosodiile, cele următoare sânt: psili, brahia, apostrof, oxia, varia și titla"[19]. Tot în prefață, Naum mărturisește că învățase ortografia și arta tiparului lângă dascălul său de la Episcopia Râmnicului, iar despre traducerile și edițiile ieșite de acolo el avea o impresie deosebit de bună: „Și cea mai aleasă între toate tipografiile neamurilor rumânești au fost tipografia Episcopiei Râmnicului"[20]. La final, Naum menționează că scurtase „multa pololoɣhie"[21], eliminând unele pasaje, precum cele despre vrăjitori, fermecători sau unele hule ale ereticilor.

O însemnare de pe al doilea volum, tot din 1835 (Ms. rom. 1949), ne spune că: „Acest tom 2 al Bisericeștii Istorii, care s-au scris de pururea

17 BAR, Ms. rom. 1948, f. 1 r-v.

18 BAR, Ms. rom. 1948, f. 2 r-v.

19 BAR, Ms. rom. 1948, f. 4 r.

20 BAR, Ms. rom. 1948, f. 4 v.

21 BAR, Ms. rom. 1948, f. 5 v.

pomenitul Meletie, mitropolitul Athinelor, carele au trait ani 53, până la leat 1714. Acum cu ajutoriul lui Dumnezeu, prin bunăvoință, cu plata cheltuielii și ostenelii, dimpreună și cu blagoslovenia preacinstitului și duhovnicescului mieu părinte, arhimandritul și stareţul sfintei obștejitei Cernica, chiriu chir Callinic Bucureșteanul, s-au tălmăcit din limba grecească în limba noastră cea rumânească de smeritul și nevrednicul protosinghel Naum prion Apostolean din București, prescriindu-să curat dupre izvoadele cele scrise de mâna mea dupre dreapta scriere a tipariului sfintei Episcopii Râmnicul de chir Casian monahul, Cernican ot Vel Ocnă de patrie. Și începându-să tălmăcirea acestui 2 tom la leat 1835 în luna lui noiembrie, au luoat săvârșire acum la leat 1836, iar în luna noiembrie, în Cernica Valahiei"[22].

Așadar, Naum Râmniceanu a tradus din greacă în română, cu binecuvântarea și cu cheltuiala stareţului Calinic de la Cernica, primele două volume și parțial al treilea din lucrarea lui Meletie. Iar textul său era scris pe curat/prescris de Casian monahul, care a realizat o copie după primul tom al traducerii lui Naum, în 1834–1835: „Bisericeasca istorie a lui Meletie al Athinelor, care să coprinde în trei tomuri toată, acum într-acest chip prescrisă după însuși izvodul cel tălmăcit după grecie de cuviosul Naum prion Apostoleanu din București, aici în sfânta obstejitie Cernica, din blagoslovenia cuviosului părintelui nostru chir Callinic arhimandritul, înainte stătătoriul și statoreţul aceștii de Dumnezeu păzite obștejitie, începându-se tălmăcirea împreună și prescrierea la leat 1834 noiembrie. Tom 1"[23]. Manuscrisul copiat de Casian, conținând tomul întâi al *Istoriei bisericești,* care se încheie cu veacul al IV-lea, este deosebit de frumos ornat cu miniaturi policrome, iar scrisul este îngrijit. Tot Casian copia la Cernica, în 1834, un interesant *Liturghier* bilingv, greco-român, dar care reda atât limba română, cât și pe cea greacă, cu slove chirilice, pentru a înțelege textul și acei părinți care nu cunoșteau bine limba greacă. Și acel *Liturghier* este frumos decorat, cu o icoană, în plină pagină, a Sfântului Ioan Gură de Aur[24]. Detaliul ne indică interesul pentru folosirea limbii grecești la strană, alături de română, în timpul stăreției Sfântului Calinic.

După moartea lui Naum, Casian a completat ultima parte a volumului 3 cu traducerea lui Veniamin Costachi, după un manuscris, probabil adus de călugări de la Neamț[25]. Așa aflăm din Ms. rom. 1561, datat 1839,

22 BAR, Ms. rom. 1949, f. 350.

23 BAR, Ms. rom. 2053, f. 1. La f. 154, sub o criptogramă, îl descifrăm pe *Casian.*

24 BAR, Ms. rom. 5789.

25 Arhim. Atanasie Gladcovschi, „Monahi cronicari din Sfânta Mănăstire Cernica. Casian Cernicanul" în *Glasul Bisericii*, XVII, 1958, nr. 8, pp. 740-747: născut în 1812, la 1830 este atestat ca frate la Cernica, lucrează la biblioteca mănăstirii, împreună cu Naum Râmniceanu; scrie *Istoria sfintelor mănăstiri Cernica și Căldărușani,* București, Tipografia Ștefan Teodorescu, 1870. La p. 741, autorul citează cuvintele lui Casian: „Rămâind ne-

păstrat la Biblioteca Academiei, provenind tot de la Cernica, care conține: „Al bisericeștii Istorii, tom 3, acum într-acest chip prescris după însuși izvodul cel tălmăcit după grecie de cuvioasul Naum protosinghelul, proin Apostolean, din București, care le-au tălmăcit aici în sfânta obștejitie Cernica, din blagoslovenia cuviosului părintelui nostru kir Caliinic arhimandritul [...] Cu ajutorul Milostivului Dumnezeu, au luat sfârșit de prescriere și acest al treilea tom al bisericeștii Istorii [...] care s-au tălmăcit după grecie aici, în sfânta Mănăstire Cernica, de cuviosul Naum ieromonahul, protosinghelul, carele viind cu tălmăcirea până la veacul al 16 lea, cap. 12, bolnăvindu-se, au trecut către Domnul [...] rămâind nesăvârșit de tălmăcit acest tom, l-am isprăvit după alt oarecare tom, scris tot de mână, tălmăcit de preasfințitul mitropolit al Moldaviei kir Veniamin, de la leat 1829, după al cărui izvod am așezat și scara, atât la acest al treilea tom, cât *și la cel dintâi, la care nu se făcuse de răposatul tălmăcitoriu [...] 1839*"[26].

Istoria bisericească a mitropolitului Meletie este și un exemplu de legătură între comunitățile monahale din Țara Românească și cele din Moldova, unde călugării erau uniți de același duh paisian, care a revigorat viața monastică în tot spațiul Ortodox începând de la mijlocul secolului al XVIII-lea. De asemenea, piesele selectate ne arată nu numai preocupările intelectuale și spirituale ale comunității Mănăstirii Cernica și interesul pentru limba și literatura greacă, în vremea Sfântului Calinic, ci și legăturile spațiului românesc cu Ortodoxia de limbă greacă, de unde fuseseră traduse în română și alte opere. Și amintim, de pildă, de unele texte polemice, *Apologia* Sfântului Athanasie din Paros, tradusă din greacă în română la Neamț, editată în Moldova în 1816 și apoi și în Țara Românească, în 1819[27], lucrare ce combătea duhul ateist al filozofiei Iluministe. În același sens menționăm și *Omiliile* Sfântului Macarie din Patmos[28], editate în greacă la Veneția (1754), apoi la Leipzig (1758) și traduse la Dragomirna, în timpul Sfântului Paisie Velicikovski, precum și lucrarea teologului grec Eustratie Arghentie despre *Botez,* editată în greacă la Constantinopol (1756), apoi la Leipzig, tradusă în română în Moldova și copiată în manuscrise românești la Cernica și Căldărușani[29].

Manuscrisul *Istoriei bisericești* copiat de Casian conține, înaintea textului propiu-zis și a vieții lui Meletie, care sunt redate și de Veniamin

sfârșit de tălmăcit acest tom, l-am isprăvit după alt oarecare tom, scris tot de mână, tălmăcit de preasfințitul mitropolit al Moldovei, la leat 1829, după al cărui izvor am așezat și scara, atât la acest al treilea tom, cât și la cel dintâiu, la care nu se făcuse de către răposatul tălmăcitor". Autorul menționează că traducerea lui Veniamin Costachi fusese adusă la Cernica de călugări de la Neamț.

26 BAR, Ms. rom. 1561, foaia de titlu, p. 289.

27 BAR, CRV 897 (Neamț, 1816) și 1030 (București, 1819).

28 BAR, Ms. rom. 756. Vezi și Oana-Mădălina Popescu, „Sfântul Macarie din Patmos (1688-1737) și primele lucrări de teologie polemică ale obștii paisiene", în *Glasul Bisericii*, LXXXII, 2023, nr. 1-3, pp. 83-112.

29 BAR, Mss. rom. 5575 (Cernica), 426 (Căldărușani).

Costachi, și alte două cuvântări, ale lui Polyzóis Labaniţiótis din Ioanina și Gheorghie Vendótis[30], cărturari greci care s-au implicat în editarea lucrării la Viena, fragmente care nu au mai fost introduse în ediția de la Iași, ci doar în manuscrisele cernicane. În schimb, tipărit ura lui Veniamin are propriul cuvânt către cititor, în care se subliniază folosul *Istoriei bisericești.*

Manuscrisul cernican însă păstrează prefața lui Polyzóis Labaniţiótis din Ioanina, care ne arată că, dorind să tipărească carte, a căutat originalul, dar a găsit o copie în biblioteca metohului Sfântului Mormânt, pe când se afla la Țarigrad, în 1766: „Deci, pe când petreceam la Țarigrad, la leat 1766, cercetând cu osârdie ca să găsesc vreo scriere de mână a acestii cărți, ca prescriindu-o, să o dau în tipar; cu ajutorul lui Dumnezeu, după dumnezeiasca mea râvnă, am găsit în biblioteca metohului Sfântului Mormânt, o prescriere cu scumpătate după cea dintâiu a numitului scriitoriu, în limba elinească”[31].

Neavând bani pentru editare, el a cerut ajutorul creștinilor de un neam cu el, de la care a strâns o sumă importantă, cu care s-a îndreptat spre Veneția, un important centru tipografic al vremii, dar nu a putut-o tipări acolo, din cauza presiunii catolice. Ulterior a ajuns la Viena, unde cartea a fost acceptată spre editare de autorități. Căci, ne spune textul, la Viena, împăratul Iosif II încuviințase lucrări editate care în alte zone de influență catolică, precum Veneția, erau interzise: „având în gând ca să o tipăresc [...] am dat în tipar la Veneția [...] Deci, mergând la Veneția, am arătat celor de acolo cinstiți și pravoslavnici negustători socoteala mea, carii toți, cu mare dragoste și bunăvoință, au primit arătarea mea, încât, în măsură de puține zile, am făcut o îndestulată adunare de bani, nădăjduind să o tipăresc acolo, dar zăticnindu-mi-să volnicia de stăpânitorii de acolo, pentru socoteala lor, am plecat de acolo, cu mare întristarea mea, ca să merg la Lipsca să o tipăresc, asemenea cu ajutorul și socoteala pravoslavnicilor. Însă viind la Viena, am aflat că prea puternicul împărat Iosif al doilea (ai cărui ani fie de la Dumnezeu prea mulți) au dat voie ca să se tipărească cărțile fieștecăruia neam slobod. Drept aceia, am făcut și eu mijloc și am luat voie să tipăresc nu numai această istorie, ci și orice carte, care la celelalte crăii ale catolicilor Romii sunt poprite”[32].

Ca o paranteză, amintim că interzicerea publicării anumitor cărți ortodoxe la Veneția, de care amintea cărturarul din Ioanina, ne trimite cu gândul la circumstanțele apariției primei ediții a *Omiliilor* Sfântului Macarie din Patmos, care văzuse lumina tiparului la Veneția, în 1754, deși pe foaia de titlu se scrisese Amsterdam, pentru protejarea lucrării. Autoritățile

30 Mulțumim Prof. univ. dr. habil. Ion Marian Croitoru pentru transcrierea acestor nume.

31 BAR, Ms. rom. 2053, f. 2 r.

32 BAR, Ms. rom. 2053, f. 3 r.

catolice din Veneția, aflând de carte, prin trădarea unui grec, au confiscat și ars tirajul și au alungat pe preoții ortodocși aflați în oraș. Episodul este povestit în prefața celei de-a doua ediții a *Omiliilor,* apărută la Leipzig, în 1758, unde, editorul, ierarhul Serafim al Pissidiei, nota că îi trimite un exemplar din lucrarea nou apărută tocmai grecului care trădase, Dimitrie Balsamios[33].

Tot din prefața editorilor greci aflăm că banii cu care se plătise tirajul din Viena fuseseră strânși de la negustorii și grecii din Veneția, Viena, dar și Trieste, Smirna, Zachint, cărora editorul le mulțumea și se ruga lui Dumnezeu ca numele lor să fie scrise în ceruri. De altfel, în ediția greacă s-a păstrat și o listă a celor care plătiseră, amintiți separat, pe orașe (între care regăsim și Craiova și Iași), listă absentă atât în manuscrisele cernicane, cât și în tipăritura de la Iași.

În vederea editării, Polyzóis căutase cărturari care să o traducă din elinească în limba greacă vorbită și găsise pe Ioan Paleologul, apoi pe Gheorghe Vendótis din Zachint, care corectase traducerea anterioară și o completase cu note: „M-am silit, necruțând cheltuielile și ostenelile, ca să tălmăcească din limba elinească în limba noastră cea proastă, spre a fi cu lesnire de înțeles [...] Deci am găsit bărbat cu știință spre tălmăcire pre răposatul zic Ioan Paleologul, cel întâi grămătic al Bisericii, carele au tălmăcit-o în limba noastră cea proastă care o vorbim"[34].

Văzând banii strânși, Polyzóis caută apoi tipograf priceput, găsind pe „prea înțeleptul preacuvântăreț Gheorghe Vendoti de la Zachint, bărbat învățat nu numai în limba elinească și la științe, ci încă și la limba latinească, italienească și franțuzească, iscusit și la bisericeștile istorii, cu prea bună știință, carele nu numai s-au ostenit prescriind cartea (fiindcă slova răposatului tălmăciuitoriu nu putea să citească jățarii tipografiei), ci încă s-au nevoit a o și schimba, în mai frumoasă vorbire și cu feliuri de însemnări să o împodobească și în scurt a zice, să o înfrumusețeze cu câte cerea o carte ca aceasta și mai pre urmă de toate să o îndrepteze cu silință"[35].

De asemenea, cărturarul din Ioanina se îngrijise, după cum mărturisea în continuare, ca să facă litere noi, care să fie chiar pentru tipărirea cărții, și vorbise în acest sens cu tipograful Iosif Baumeister; așadar, tomul întâi fusese scos „cu hârtie curată și sănătoasă, cu slove de tipar ales, cu chipul alcătuitoriului cărții"[36]. Se dorea tipărirea și a celorlalte volume și completarea istoriei cu perioada dintre 1700 (când se termina scrierea lui Meletie) și 1783 (când se edita cartea), spre același folos al pravoslavnicilor greci. La finalul prefeței lui Polyzóis din Ioanina, pe manuscrisul românesc, vedem aplicată pecetea Mănăstirii Cernica, cea cu anul 1819 (căci există mai multe tipuri de sigilii cernicane) și semnătura autografă a Sfântului Calinic.

Urmează apoi, între ff. 5r-9r, o Înainte-cuvântare a diortositorului Gheorghe Vendótis, și aceasta foarte interesantă, dezvăluindu-ne importanța istoriei bisericești: „prin aceasta

33 *Eὐaggelikὴ sálpigx*, Leipzig, 1758, p. XXIII; Constantin Dapontes, *Ephémérides daces ou chronique de la guerre de quatre ans* (1736-1739), ed. Émile Legrand, vol. III. Paris, Ernest Leroux, 1888, p. XII.

34 BAR, Ms. rom. 2053, f. 3 r.

35 BAR, Ms. rom. 2053, f. 3 r.

36 BAR, Ms. rom. 2053, f. 3 v. Portretul lui Meletie nu se regăsește pe exemplarul vienez păstrat la Biblioteca Academiei Române din București, consultat de noi, dar există pe exemplarul de la Biblioteca Sfântului Sinod din București. Ierarhul grec este redat într-un medalion, îmbrăcat în haine monahale, cu camilafcă, așezat la masa de scris, având o pană în mâna dreaptă, o călimară și mai multe foi lângă el, stând într-o bibliotecă, căci în spatele lui se văd mai multe cărți. Figura este expresivă, bine realizată, sugerând frumusețe interioară; ierarhul, care la vremea redactării, în 1709, avea 48 ani (a murit în 1714, la 53 de ani), este redat cu barbă relativ lungă, ascuțită, albă, cu ochii mari și fruntea brăzdată.

învață omul cum Mult-Milostivul Părinte au trimis pre Unul-Născut Fiul Său pre pământ, să caute oaia cea rătăcită, adică pre om, carele s-au rătăcit întru păcate, din dreapta cale a dumnezeiescului dar; cu carele împreună petrecând, după ce l-au găsit, l-au învățat acele dumnezeiești adevăruri, care până atunci nu le știa. Prin aceasta învață care iaste cel adevărat sicriu, Biserica, care coprinde aceste adevăruri [...] învață eresurile [...] învață soboarele, silințele Bisericii ca să rămâie întreagă această unire, tăind mădulările cele putrede [...] învață în scurt cum, cu toate mincinoasele și scârnavele eresuri, cum cu toate nedreaptele și cumplitele goniri, au rămas Biserica neclătită, una și sfântă. Învață să se ferească de dihonie și de eres, urmând unirea a atâția înțelepți dascăli"[37].

Concluzia venea de la sine: „Cât de mare nevoie are creștinul de o carte ca aceasta"[38], precum în trecut povestiseră cele petrecute în vremea lor alți teologi și istorici bisericești și anume Eusebiu, Teodorit al Cirului, Sozomen, Nichifor Calist. Văzând lipsa unei lucrări bisericești mai noi, Meletie, ca un adevărat păstor al oilor, „după ce au învățat prin viu glas, după ce au povățuit și au înfrumusețat turma sa, au binevoit să o și îngrădească împrejur și să o întărească despre năvălirile vrăjmașilor celor sufletești, cu o carte bisericească din începutul Bisericii, până în zilele lui. Însă moartea cea fără de vreme nu l-au lăsat ca să o dea la lumină. Deci au rămas cartea și au rămas nelucrătoare, adecă fără folos"[39].

Prin purtarea de grijă a lui Polyzóis Labanițiotis, cartea, scrisă de Meletie în 1709, a fost prescrisă din elină în greaca vorbită pentru a fi dată în tipar, însă traducerea era în *multe locuri cu anevoie de înțeles, nedeslușită și cu lipse*[40]. Prin urmare, Gheorghe Vendótis o îndreaptă, adăugând și note explicative la textul lui Meletie, căci: „De multe ori alcătuitoriul cărții zice: Citește pre Zlatoust, vezi pre Teodorit, zice Augustin, dupre Eusebie; iar unde și la care carte sau cap, nu arată. Drept aceia am fost silit să cercetez cu de-amăruntul, nu numai cuvintele, ci și locurile din care alcătuitoriul cărții au adunat"[41].

Istoria bisericească cuprinde, așa cum ne spune Gheorghe Vendótis, istoria a șaptesprezece veacuri, tomul întâi mergând până la moartea împăratului Theodosie; al doilea redând evenimentele de la Arcadius și Honorius până la moartea împăratului bizantin Alexie Anghel. Tomul trei continuă de la Alexie Anghel până în vremea sultanului Mustafa II, care a domnit între 1695–1703. În misiunea lui de pregătire a lucrării pentru tipar, Gheorghe

37 BAR, Ms. rom. 2053, f. 5 v-6 r.

38 BAR, Ms. rom. 2053, f. 6 r.

39 BAR, Ms. rom. 2053, f. 6 v.

40 BAR, Ms. rom. 2053, f. 7 r.

41 BAR, Ms. rom. 2053, f. 7 r.

a fost ajutat, așa cum mărturisește, de înțeleptul „Iosif Martin, păzitoriul chezaricești biblioteci, aici la Viena”[42], care i-au pus la dispoziție o parte din cărțile necesare pentru diortosirea cărții, manuscrise și tipărite, informațiile fiind completate cu lucrări păstrate în biblioteca iezuiților.

Între ff. 9 v-10 v ale manuscrisului transcris de Casian, este redată *Viața fericitului și pururea-pomenitului Meletie* al Atenei, despre care aflăm că se născuse în Ioanina și se numea din botez Mihail. Studiase în prima parte a vieții în orașul natal, fiind și hirotonit preot de Climent, mitropolitul locului, apoi își completase studiile la Veneția, unde învățase *deslușit limba și tot feliul de științe, făcându-se nu numai filosof și matimatic, ci și ritor prea ales și doftor prea bun*[43]*.* La întoarcerea în Ioanina, a predat ca dascăl la școala de acolo, iar după moartea mitropolitului de Nafpaktos[44] și Arta[45], Vartolomeu, Meletie a fost ales ierarh al acelei dioceze, în noiembrie 1692. După jefuirea Artei de Ghiaru-bei, cu ajutor venețian, mitropolitul fiind bănuit de autorități că știuse de plan, se refugiase o vreme la Ioanina, apoi la Nafpaktos, unde a continuat să lucreze, scriind renumita sa carte *Geografia.* În 1701, după pacea dintre venețieni și turci, a fost trimis de sinodul constantinopolitan în Peloponez, pentru a strânge venituri pentru Biserică, misiune îndeplinită cu succes, în ciuda unor rezerve cu care fusese primit de unii clerici locali. Din anul 1703 a fost numit mitropolit al Atenei, funcție pe care a deținut-o 11 ani, continuând și activitatea științifică, care a dus la realizarea *Istoriei bisericești.* În ultima parte a vieții, se propusese să fie mitropolit de Ioanina, dar, bolnav fiind, a murit fără să fie numit în funcție. Lucrarea ne relatează și că, dintr-o încurcătură, din neajungerea la timp a unor scrisori prin care Meletie anunța sinodul din Constantinopol că poposise o vreme la Larissa, din cauza bolii, sinodul, crezând că nu mai vine, numise ca mitropolit al Ioaninei pe alt cleric, anume Ierotei. Meletie a murit la 53 de ani, la 12 decembrie 1714, însă o parte din lucrările sale, rămase în manuscris, s-au pierdut: „Au mai alcătuit și cuvinte prea frumoase, pre care le spunea în Biserică și filosofești, cuvinte de bogoslovie și doftoricești, care toate, după ce au murit pururi pomenitul, le-au furat și toate cuvintele, care și cazanii obișnuim a le numi, nelăsând nimic a se găsi din alcătuirile sale cei ce obișnuiesc a se împodobi cu aripi străine”[46].

În concluzie, cercetarea manuscriselor muntene și moldovenești, păstrate la Biblioteca Academiei din București, care redau părți din *Istoria bi-*

42 BAR, Ms. rom. 2053, f. 9 r.

43 BAR, Ms. rom. 2053, f. 9 v.

44 Nafpaktos / Naupactos, în Golful Corint.

45 Arta, oraș în vestul Greciei, la circa 70 km de Ioanina.

46 BAR, Ms. rom. 2053, f. 10 v.

sericească a mitropolitului Meletie al Atenei, ne arată conectarea spațiului românesc la Ortodoxia de limbă greacă și la începutul secolului al XIX-lea, continuând astfel o tradiție anterioară, ale cărei rădăcini coboară nu doar în perioada renașterii isihaste din timpul Sfântului Paisie Velicikovski, ci ajung în vremea unității Commonwealth-ului bizantin de care amintea renumitul istoric Dimitri Obolensky[47].

Pe de altă parte, cartea dezvăluie deschiderea cititorilor nu numai spre cărți de cult, dogmatice sau de învățătură monahală, ci și de istorie bisericească, gen istoriografic folositor, după cum spuneau autorii și editorii greci și români, căci ajuta pe creștini să cunoască evenimente din trecut și să discearnă învățătura dreaptă a Bisericii de diferitele curente filozofice sau eresuri apărute de-a lungul timpului. Sunt enumerate evenimente importante din istoria creștinismului, sinoadele ecumenice și parțial cele locale și sunt menționați numeroși cărturari, teologi și profesori din lumea greacă și apuseană și sunt amintiți și scriitori din vechime. Observăm că, aproape concomitent, în Moldova și în Țara Românească s-au făcut eforturi pentru a face cunoscută creștinilor români lucrarea renumitului ierarh grec, în munca de traducere fiind implicați doi clerici cărturari, Veniamin Costachi și Naum Râmniceanu, acesta cu blagoslovenia Sfântului Calinic de la Cernica. Nu mai puțin important este faptul că însăși ediția vieneză beneficiase de sprijin românesc. Astfel, editorul grec Polyzóis din Ioanina dedica vol. I, apărut în 1783, lui Ioan Nicolae Caragea, domnul Țării Românești. Tomul al doilea, din 1783, era închinat lui Alexandru Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei; volumul al treilea, apărut în 1784, îl menționa pe foaia de titlu pe Mihail Suțu al Țării Românești, iar ultimul, din 1795, scos la tipografia greacă a lui Gheorghe Vendótis, pe Alexandru Constantin Moruzi, domnul Ungrovlahiei[48].

Legăturile spațiului românesc cu Ortodoxia de limbă greacă și slavă, puse în lumină de manuscrisele bibliotecii Mănăstirii Cernica, sunt interesante din punct de vedere teologic, istoric, literar, lingvistic sau iconografic (căci, de pildă, sunt multiplicate în manuscrise românești, sub formă de miniaturi, unele gravuri ale edițiilor străine), însă ele ilustrează atât de firesc universalitatea credinței creștine, care depășește, dar totodată unește, solidaritățile etnice sau, pentru epoca modernă, naționale.

47 Dimitri Obolensky, *Un Commonwealth medieval: Bizanțul*, București, Ed. Corint, 2002.

48 Nicolae Caragea a fost domn al Țării Românești între ianuarie 1782 și iulie 1783; Alexandru I Mavrocordat a domnit în Moldova între mai 1782 și ianuarie 1785; Mihail I Suțu a fost domn al Țării Românești în perioada iulie 1783 – martie 1786; Alexandru Constantin Moruzi a domnit în Țara Românească între ianuarie 1793 și august 1796. Vezi Mihai Țipău, *Domnii fanarioți în Țările Române* (1711–1821), ed. a II-a, București, Ed. Omonia, 2008, pp. 65, 106, 168 și respectiv 143.